

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ КУЛЬТУРНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

МАЦЬКЕВИЧ Микола Михайлович - доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

В статті аналізуються питання забезпечення конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні, досліджуються проблемні питання та труднощі українських та інших держав.

Ключові слова: конституційні культурні права і свободи, гарантії конституційних культурних прав і свобод.

Вступ

Комплексний характер трансформаційних процесів, які на сьогодні відбуваються в політико-правовому житті України, зумовлює необхідність проведення науково-теоретичних студій не лише окремих проблем, пов'язаних з формуванням тих або інших правових і політичних інститутів, удосконаленням окремих галузей вітчизняного законодавства, а й системну розробку питань, які виявляються значущими саме з точки зору свого змісту, в якому переплітаються одразу декілька проблем, що почасти досліджуються відокремлено одна від одної [1, с. 5]. Одним з таких питань, на наше переконання, є аналіз процесів забезпечення конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні в контексті реалізації таких конституційно окреслених орієнтирів державного та суспільного розвитку як права, демократична та соціальна держава.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Окремі аспекти забезпечення культурних прав і свобод досліджували вчені-пра-

вознавці України, зокрема, М. М. Гуренко, Т. М. Заворотченко, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, І. Й. Магновський, О. В. Петришин, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко та інші.

Мета статті

Метою статті є аналіз проблемних аспектів забезпечення конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина в Україні та виявлення тенденцій удосконалення законодавства у цій сфері правових відносин.

Виклад основного матеріалу

Прикметно, що особливого значення для розбудови правової, демократичної держави в Україні набувають проблеми захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини та громадянина є головним конституційним обов'язком держави, проте значна частина громадян України не має змоги в повному обсязі реалізувати власні права. Разом з тим практична цінність прав і свобод людини та громадянина полягає саме в їх реальності, тобто в реалізації можливостей, які випливають зі змісту того чи іншого суб'єктивного права. Реальність прав людини має забезпечуватися цілою низкою гарантій – засобів, способів та умов, використовуючи які, суб'єкт досягає безперечної реалізації своїх прав. Ці гарантії обумовлені рівнем демократії, розвитку економіки, правової культури суспіль-

ства, ступенем незалежності судової влади, обґрунтованістю встановлених законом обмежень тощо [2, с. 24].

У цьому контексті привертає увагу позиція Ю.С. Шемшученка про те, що демократизм будь-якої держави визначається її ставленням до прав і свобод людини. За чинною Конституцією України утвердження та забезпечення прав людини є ключовим обов'язком держави. Щодо утвердження, то слід відмітити, що в Основному Законі, дійсно, закріплено широке коло особистих, соціально-економічних, політичних і культурних прав і свобод у відповідності до міжнародних стандартів. Що ж до реального забезпечення відповідних прав і свобод, то тут є серйозні проблеми. Найбільш важливою з них є проблема гарантій цих прав і свобод. Вона перебуває у площині відносин тріади „громадянин – суспільство – держава”. У цій тріаді інтереси громадянина є домінують, яка опосередковує взаємодію правової держави та громадянського суспільства. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, закріплюється у ст. 3 Конституції України. Але держава взаємодіє часто не безпосередньо з громадянином, а через суспільство. Громадянське суспільство стає базисом демократичної держави лише тоді, коли його інтереси та інтереси держави не протиставляються. Демократична держава має розв'язувати суперечності, що виникають між нею та суспільством [3, с. 239].

Така ж ідея прослідковується в міркуваннях А.М. Колодія, який наголошує на тому, що принцип реальності прав, свобод, обов'язків і законних інтересів людини та громадянина, разом із принципами верховенства права та поділу влади, становить основу правової держави. Сутність його в тому, що права, свободи, обов'язки та законні інтереси людини і громадянина мають бути не тільки продекларовані в законодавчих актах, а й забезпечені та гарантовані всіма соціальними суб'єктами, і насамперед державою [4, с. 136].

Відносно конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина, реальність означає такий їх стан, коли кожна людина не лише згідно з законом, але й фактично володіє цими правами і свободами,

може в політично та юридично припустимих межах безперешкодно, за своєю волею як у суспільних, так і в особистих інтересах користуватися та розпоряджатися можливостями, які в них містяться, захищати їх від порушень і вимагати від компетентних органів держави відновлення цих прав і свобод.

Відповідно до позиції Ю.М. Соколенка, особливої уваги заслуговує проблема гарантій культурних, а також пов'язаних з ними соціально-економічних прав і свобод людини та громадянина. Посилення гарантій цих прав і свобод людини та громадянина забезпечить реальність рівності всіх суб'єктів права перед законом. Адже не можна вважати демократичним суспільство, в якому не гарантовані, зокрема конституційні культурні права та свободи людини і громадянина [5, с. 383].

У свою чергу, Є.О. Гіда цілком обґрунтовано стверджує, що на сучасному етапі поступу української держави та суспільства проблема забезпечення прав і свобод особи набуває особливого значення. Суть цієї проблеми полягає в недостатньому забезпеченні останніх, що виявляється як у певних складнощах під час практичної реалізації деяких прав і свобод, закріплених у Конституції України, так і в незадовільному стані їх захищеності. Існуючий розрив між проголошеними Конституцією України правами та свободами особи, а також закріпленими в ній гарантіями цих прав і свобод, та повсякденною практикою їх реалізації та захисту можна пояснити тим, що головні передумови ефективного забезпечення прав і свобод особи, якими є вільне громадянське суспільство та демократична, правова, соціальна держава, в нашій країні ще, на жаль, не сформувались. Аналізуючи історичний досвід минулого та сучасну практику забезпечення прав і свобод особи, можна зробити висновок про необхідність комплексного та системного втілення в життя основних засад громадянського суспільства з одночасним впровадженням у практику найважливіших принципів правової держави в Україні. Тільки подолавши всі труднощі становлення правової державності та створення основ вільного громадянського суспільства, можна

підійти до реального розв'язання проблеми забезпечення прав і свобод людини та громадянина в Україні [6, с. 414].

Гарантії конституційних прав і свобод людини та громадянина виступають важливою проблемою внутрішнього та зовнішнього правового розвитку, а їх забезпечення – це той критерій, за яким оцінюється досягнутий рівень демократії в конкретній державі. Водночас права та свободи людини і громадянина є однією з найважливіших суспільних цінностей, головним об'єктом більшості конституційно-правових відносин. Ефективність їх виконання, використання та дотримання, врешті їх реальність залежать від рівня їх захищеності, гарантованості [7, с. 234-235]. З розвитком України як демократичної, соціальної, правової держави зростає потреба в удосконаленні національних і міжнародних юридичних механізмів утвердження та забезпечення конституційних прав і свобод людини. Закономірно, що саме права та свободи людини, їх гарантії визначають нині гуманістичний вимір поступу Української держави і громадянського суспільства, їх потенційні та реальні перспективи стосовно подальшого розвитку на шляху до утвердження демократії та верховенства права [7, с. 209].

Окрім того, в юридичній літературі слушно наголошується на тому, що одним з напрямів суспільного прогресу є захист конституційних прав і свобод людини та громадянина, в тому числі культурних. Забезпечення конституційних культурних прав і свобод людини – необхідний атрибут будь-якої правової держави. Свого часу радянський вчений Г.П. Ємельянов стверджував, що важливу роль у реалізації соціально-культурних прав і свобод відіграють їх конституційні гарантії. Саме тому під час осмислення проблем, пов'язаних із забезпеченням цих прав і свобод, головну увагу варто приділити ефективності механізму їх гарантій [8, с. 95].

Конституційні права та свободи людини і громадянина – це ціннісний орієнтир, який дає змогу застосувати „людський вимір” не тільки до держави та права, закону, законності, правопорядку, а й до громадянського суспільства. Вони надають особі мож-

ливість не тільки, наприклад, брати участь в управлінні державою, а й дистанціюватися від неї, самовизначатися у сфері особистого життя. Поглинання громадянського суспільства державою, одержавлення всіх сфер життя відбувається там, де на права людини не звертають уваги, а їх закріплення є декларативним [9, с. 141].

За влучним висловом П.М. Рабіновича, права людини – це той абсолютний кордон, який не повинна перетинати жодна держава. У свою чергу, Є.Ю. Захаров зазначає, що права людини – це імунна система організму громадського життя. Якщо нехтувати імунною системою, організм починає поступово хворіти і вмирає. Політичний режим, який порушує права людини все більше і більше, рано чи пізно приречений на поразку [10, с. 201].

Права людини – це суб'єктивні права, які виявляють не потенційні, а реальні можливості індивіда, та закріплені в конституціях і законах. Однак недостатньо проголосити права та свободи людини і громадянина, необхідно забезпечити існування гарантій цих прав і свобод, а також можливості їх реалізації в житті [11, с. 4]. До того ж, проголошення прав і свобод людини та їх неухильне дотримання – це різні речі [12, с. 1]. Питання про гарантії порушується кожного разу, коли відбувається перехід від належного до насущного. Гарантії зазвичай виступають проблемою реальності правового явища [13, с. 179].

На переконання Ю.М. Соколенка, головні причини незадовільного гарантування культурних прав і свобод громадян полягають в ігноруванні соціальних наслідків політико-економічної трансформації суспільства. Це проявляється в руйнації соціальної сфери та її невід'ємних складових – освіти, науки і культури, перш за все через недостатнє фінансування. Культурний занепад України поглиблюється суттєвими недоліками нормативно-правової бази та неефективністю організаційно-правових гарантій культурних прав і свобод громадян України. Так, чинна Конституція України не вказує прямо на права громадян на доступ до культурних цінностей, як це передбачено Міжнародним пактом про економічні, соці-

альні та культурні права. ВР України так і не спромоглася прийняти до цього часу близько п'ятдесяти спеціальних конституційних законів, призначення яких полягає у встановленні конкретних механізмів реалізації проголошених Конституцією прав і свобод громадян [14, с. 36].

Поняття гарантій прав і свобод людини та громадянина – явище історичне, і тому формування уявлень про права людини та їх гарантії розпочалося з найдавніших часів людства. Людина завжди відстоювала свої права та боролася за їх юридичне закріплення в нормативно-правових актах [15, с. 13].

В історичному аспекті М.М. Гуренко відмічає, що теоретичні ідеї та боротьба за права і свободи людини невід'ємно пов'язані з питанням їх гарантій [16, с. 8]. Однією з головних умов існування та гарантій прав і свобод людини є гармонізація взаємовідносин людини, суспільства та держави [16, с. 28]. На підставі дослідження зародження та розвитку ідеї гарантій прав і свобод людини та громадянина в ліберальній теоретико-правовій думці М.М. Гуренко робить висновок, що зростання важливості вивчення проблематики прав людини сприяло тому, що розгляд суспільних явищ, державних і правових інституцій і власне людини все частіше здійснюється через призму прав і свобод. Більше того, представники ліберально-правової думки досить чітко окреслили, що належне функціонування держави, права, суспільства, свідома діяльність людини є важливими та необхідними умовами існування прав і свобод людини та громадянина [16, с. 134]. Так, у п. 16 французької Декларації прав людини та громадянина від 26 серпня 1789 р. було закріплено: „Кожне суспільство, в якому не забезпечена гарантія прав і не встановлено розподіл влади, не має конституції” [17, с. 179; 18, с. 276].

Висновки

Найважливішим чинником забезпечення конституційних культурних прав і свобод людини та громадянина, поряд з їх визнанням, дотриманням та повагою, є гарантування, яке здійснюється за допомогою специфічних засобів – гарантій, що надають усім елементам правового статусу осо-

би справжнього змісту, завдяки яким стає можливим безперешкодне здійснення цих прав і свобод, їх охорона від можливих протиправних дій і захист від незаконних посягань. Процес формування правової держави та створення умов для поваги конституційних культурних прав і свобод людини – завдання надзвичайно складне, його вирішення можливе лише внаслідок багаторічних зусиль усього суспільства, пов'язаних з подоланням як спадщини минулого, так і тих помилок та прорахунків, що були допущені в останні роки.

Література

1. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення : [монографія] / О. В. Пушкіна. – К. : Логос, 2006. – 416 с.
2. Тацій В. Я. Правосвідомість і правова культура в процесі формування правової держави в Україні / В. Я. Тацій, О. В. Петришин // Держава і право суверенної України: проблеми теорії і практики : матеріали наук. конф. до 20-ї річниці незалежності України (Київ, 21 черв. 2011 р.) / За ред. академіка НАН України Ю. С. Шемшученка ; упоряд. : В. П. Горбатенко, І. О. Кресіна. – К. : Юридична думка, 2011. – С. 22–29.
3. Шемшученко Ю. С. На перехресті століть. Вибрані праці / Ю. С. Шемшученко. – К. : Юридична думка, 2010. – 608 с.
4. Колодій А. М. Принципи права України : [монографія] / А. М. Колодій. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
5. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / Відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін Юре, 2005. – Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. – 1224 с.
6. Теорія держави та права : підруч. / [Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. Є. О. Гіди. – К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. – 576 с.
7. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підруч. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за заг. ред. проф. В. Л. Федоренка. – 3-вид., перероб. і доопр. ; передмова проф.

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються питання забезпечення конституційних культурних прав і свобод людини і громадянина в Україні, досліджуються проблемні питання і праці учених України та інших держав.

SUMMARY

In the article questions are analysed providing of constitutional cultural rights and freedoms of man and citizen in Ukraine, problem questions and labours of scientists of Ukraine and other states are investigated.

В. В. Коваленка. – К. : КНТ ; Видавництво Ліра-К, 2011. – 532 с.

8. Емельянов Г. П. Социально-культурные права и свободы и их гарантии / Г. П. Емельянов // Конституция СССР: проблемы государственного строительства : материалы науч.-коорд. конф. (Звенигород, 16 – 18 январ. 1979 г.) / Отв. ред. Б. Н. Топорнин. – М. : Изд-во Ин-т государства и права АН СССР, 1980. – С. 93 – 96.

9. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : навч. посіб. / О. В. Філонов, В. М. Суботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. – 2-ге вид., випр. – К. : Знання, 2008. – 215 с.

10. Кельман М. С. Загальна теорія держави та права : підруч. / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин, Н. М. Хома. – 3-тє вид., стер. – Львів : Новий Світ – 2000, 2009. – 584 с.

11. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Заворотченко Тетяна Миколаївна. – К., 2002. – 220 с.

12. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 „Теорія та історія держа-

ви і права; історія політичних та правових вчень” / І. Й. Магновський. – К., 2003. – 20 с.

13. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине : [монография] / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. – К. : Ін Юре, 2004. – 368 с.

14. Соколенко Ю. Гарантії культурних прав і свобод громадян України / Ю. Соколенко // Право України. – 2004. – № 2. – С. 34 – 38.

15. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : [монографія] / Є. В. Білозьоров. – К. : Аванпост-прим, 2009. – 190 с.

16. Гуренко М. М. Зародження та становлення ідеї гарантій прав і свобод людини і громадянина у ліберальній теоретико-правовій думці : [монографія] / М. М. Гуренко. – К., 2000. – 167 с.

17. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела : навч. посіб. / Упоряд. Г. І. Трофанчук. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 179. – Укр., рос.;

18. Теория государства и права : курс лекций / [М. И. Байтин, В. В. Борисов, Ф. А. Григорьев и др.] ; под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юристъ, 1997. – 672 с.